

ЛІТЕРАТУРА:

1. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський (кер.) та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 528 с.
2. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. “ 1998. — № 20. — Ст. 99.
3. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 52. — Ст. 490.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40-41, 42. — Ст. 492.
5. Про затвердження Положення про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 26 липня 2012 року // Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua
6. Цивільний процес / За ред. Ю.В. Білоусова. — К., 2006. — 293 с.
7. Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С.Я. Фурси]. — К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. — 848 с.

УДК 347.919.7+347.627.2.08

Нікітенко Р. С., здобувач кафедри
цивільного права і процесу НАВС

Поняття та сутність окремого провадження у справах про розірвання шлюбу

Наукова стаття присвячена дослідженню юридичної природи окремого провадження у справах про розірвання шлюбу. На підставі аналізу наукової літератури та цивільного процесуального законодавства України виокремлено ознаки та сформулювало поняття зазначеного процесуального інституту. Встановлено, що справи про розірвання шлюбу розглядаються в порядку окремого провадження тільки за відсутності спору між сторонами.

Ключові слова: окреме провадження; розірвання шлюбу; заява подружжя, яке має дітей; заява будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі.

Научная статья посвящена исследованию юридической природы особого производства по делам о расторжении брака. На основании анализа научной литературы и гражданского процессуального законодательства Украины выделены признаки и сформулировано понятие указанного процессуального института. Установлено, что дела о расторжении брака рассматриваются в порядке особого производства только при отсутствии спора между сторонами.

Ключевые слова: особое производство; расторжения брака; заявление супругов, имеющих детей; заявление любого из супругов, если один из них приговорен к лишению свободы.

Scientific paper investigates the legal nature of special proceedings for divorce case. Based on the analysis of scientific literature and civil procedural law of Ukraine there are highlighted the signs and formulated the concept of the procedural institution. It is found that cases of divorce are considered under a special procedure only if no dispute between the parties.

Keywords: special proceedings; divorce; application of spouses with children; application of any of the spouses if one of them is sentenced to imprisonment.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із видів непозовного цивільного судочинства є окреме провадження, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Встановлення спеціального порядку розгляду і вирішення зазначених справ пов'язане із тим, що вони мають свої специфічні риси, наприклад, щодо суб'єктного складу, дії принципів цивільного процесу, меж судового розгляду тощо.

Із прийняттям у 2004 р. ЦПК України окреме провадження як вид цивільного судочинства було суттєво реформовано. Зокрема, законодавцем було значно розширено коло справ, що розглядаються і вирішуються в його порядку, а також встановлено, що перелік цих справ не є вичерпним.

Так, у ч. 2 ст. 234 ЦПК України перелічено одинадцять категорій цивільних справ окремого провадження, особливості порядку розгляду і вирішення яких закріплено у главах 2-12 розділу IV ЦПК України.

Відповідно ж до ч. 3 ст. 234 ЦПК України у порядку окремого провадження розглядаються також:

- 1) справи про надання права на шлюб;
- 2) справи про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей;
- 3) справи про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі;
- 4) справи про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя;
- 5) інші справи у випадках, встановлених законом.

Крім того, згідно із ст. 256 ЦПК України, у якій визначаються конкретні справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення (ч. 2 вказаної статті).

Наступний етап реформування інституту окремого провадження пов'язаний з прийняттям та введенням в дію законів України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань міжнародного приватного права» від 21 січня 2010 року, «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року, «Про судоустрій і статус судів» від 7 липня 2010 року, якими було уточнено коло справ, які виникають із сімейних правовідносин, і розглядаються в порядку окремого провадження, суб'єктний склад осіб, які беруть участь у деяких категоріях справ окремого провадження, та зміст рішень судів, які ухвалюються за результатами розгляду деяких категорій справ окремого провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Реформування цивільного процесуального законодавства України, яке зумовило, у тому числі невичерпність переліків справ, які розглядаються в порядку окремого провадження, закріплених у ч. 3 ст. 234, ч. 2 ст. 256 ЦПК України, породжує неоднозначність розуміння відповідних законодавчих положень, у зв'язку із чим виникають проблеми із їх застосуванням на практиці, а також наукові дискурси у науці цивільного процесуального права. І хоча сутність окремого провадження або певної категорії цивільних справ, що розглядаються у його порядку, у своїх працях досліджували, зокрема такі науковці, як: С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.В. Блажеєв,

В.Г. Бобко, О.О. Борисова, С.В. Васильєв, В.П. Воложанін, Г.О. Жилін, Р.Ф. Каллістратова, В.М. Кравчук, І.М. Пятілетов, І.В. Решетнікова, Г.О. Світлична, В.І. Тертишніков, О.І. Угриновська, І.В. Удальцова, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, Ю.С. Червоний, Г.В. Чурпіта, М.Й. Штефан, В.В. Ярков, — нерозв'язані проблеми залишаються й донині.

Слід зазначити, у межах цього дослідження ми торкнемося лише одного аспекту інституту окремого провадження, а саме визначення поняття та сутності окремого провадження у справах про розірвання шлюбу, що і буде **метою** цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вже відмічалось, відповідно до ч. 3 ст. 234 ЦПК України серед інших категорій цивільних справ в порядку окремого провадження розглядаються справи про розірвання шлюбу. При цьому законодавець встановлює чіткі матеріально-правові підстави розірвання шлюбу в порядку позовного та непозовного видів цивільного судочинства. Зокрема, в окремому провадженні судом розглядаються справи про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, та справи про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей.

Справи про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі, є новою категорією у низці цивільних справ, які виникають із сімейних правовідносин, і розглядаються в порядку окремого провадження. До прийняття та набрання чинності Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. у разі, коли один із подружжя був засуджений до позбавлення волі, шлюб розривався органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою іншого з подружжя.

Пункт 3 ч. 1 ст. 107 СК України, який передбачав зазначену норму, Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» було виключено зі змісту відповідної правової норми. Водночас, ст. 105 СК України, що регламентує підстави припинення шлюбу внаслідок його розірвання, було залишено без змін. Таким чином, із змісту правових норм СК України вбачається, що шлюб за умови, що один із подружжя засуджений до позбавлення волі, може бути розірвано судом або в порядку окремого провадження за спільною заявою подружжя, яке має дітей, відповідно до ст. 109 СК України, або за позовом одного з подружжя відповідно до ст. 110 СК України. Але це суперечить ч. 3 ст. 234 ЦПК України, відповідно до якої в порядку окремого провадження розглядаються також справи про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі [1, с. 82].

Виходячи із зазначеного, слід погодитися із Г.В. Чурпітою у тому, що колізію сімейного та цивільного процесуального законодавства України слід узгодити, доповнивши:

1) частину 2 статті 105 СК України правовою нормою такого змісту: «а також за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі, на підставі рішення суду, відповідно до ст. 109-1 СК України»;

2) СК України статтею 109-1: «Якщо один із подружжя засуджений до позбавлення волі, будь-хто з подружжя має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із документами, які посвідчують факт засудження до позбавлення волі одного з подружжя. Суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку заява про розірвання шлюбу може бути відкликана тим із подружжя, хто її подав» [1, с. 82 – 83].

З приводу віднесення справ про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі, до справ окремого провадження, в юридичній літературі було висловлено думку, що такі справи повинні розглядатися органами ДРАЦСу, адже такий порядок є найбільш доступним і простим на відміну від

судового. Крім того, невідомим є волевиявлення на розірвання шлюбу другого з подружжя, отже, не можна стверджувати про відсутність спору про право [2, с. 51].

Відповідна позиція видається нам слушною. Розірвання шлюбу в порядку окремого провадження за заявою тільки одного з подружжя суперечить суті зазначеного виду непозовного цивільного судочинства, основною метою якого є підтвердження певних юридичних станів за відсутності спору між сторонами. Водночас, у випадку звернення із заявою про розірвання шлюбу тільки одного із подружжя дотримання останньої умови видається не можливим, адже згода іншого з подружжя тільки презується.

Другою матеріально-правовою підставою розірвання шлюбу в порядку окремого провадження є наявність спільного волевиявлення подружжя, яке має дітей, у вигляді відповідної заяви про відкриття окремого провадження.

Поряд із заявою про розірвання шлюбу, законодавець регламентує обов'язок подружжя подати до суду письмовий договір про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 109 СК України подружжя має подати до суду нотаріально посвідчений договір про розмір аліментів на дитину. У разі невиконання такого договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

У зв'язку із взаємною згодою подружжя щодо розірвання шлюбу під час розгляду заяви в порядку окремого провадження суд має з'ясувати тільки дійсну волю подружжя, спрямовану на розірвання шлюбу і переконатися, що після розірвання шлюбу не будуть порушені особисті немайнові та майнові права подружжя та їх дітей. При цьому суд не повинен встановлювати причини розірвання шлюбу сторонами. Крім того, до обов'язків суду законодавець не відносить і вжиття заходів зі збереження сім'ї та вирішення питання про можливість або неможливість розірвання шлюбу.

Отже, справи про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, — це справи про встановлення наявності чи відсутності факту припинення шлюбних відносин та створення умов для можливості реалізації особами своїх прав у майбутньому. Основне завдання суду в справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, полягає у з'ясуванні дійсності і взаємності волевиявлення подружжя на розірвання шлюбу та захисті прав та інтересів дітей. Це не означає, що порушення тих чи інших інтересів зумовлює до ухвалення рішення про відмову в задоволенні заяви, оскільки ніхто не може примусити людей жити разом, крім них самих, але це означає, що на момент ухвалення рішення про розірвання шлюбу усі найважливіші питання життя сім'ї (зокрема питання місця проживання, утримання та виховання дітей) необхідно вирішити та належним чином врегулювати [2, с. 24-25].

Окремо слід зупинитися на процесуальному порядку розгляду справ про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження.

Заява про розірвання шлюбу розглядається в окремому провадженні після спливу одного місяця від дня подання заяви (до закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу). У тому випадку, якщо один із подружжя відмовиться від розірвання шлюбу і відкличе свою заяву, або не погодиться з умовами договору, суд має відмовити у розірванні шлюбу в порядку окремого провадження.

Відповідно до ч. 5-6 ст. 235 ЦПК України розірвання шлюбу в порядку окремого провадження має й інші особливості. Зокрема, такі справ не можуть бути передані на розгляд третейського суду та не можуть бути закриті у зв'язку із укладенням мирової угоди. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати

позов на загальних підставах.

Свою специфіку має і суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справі про розірвання шлюбу. Так, відповідно до ч. 4 ст. 235 ЦПК України справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи. Проте слід акцентувати на тому, що особа, засуджена до позбавлення волі, у такій справі про розірвання шлюбу у будь-якому випадку набуває цивільного процесуального статусу заявника, хоча, водночас, не бере участі у судовому розгляді справи, під час якого всі процесуальні дії від її імені вчиняє її представник.

Виходячи зі змісту ч. 3-4 ст. 109 СК України, суд має ухвалити рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей. Крім того, у рішенні про розірвання шлюбу суд має зазначити при вибір прізвища тим з подружжя, який змінив прізвище під час державної реєстрації шлюбу, що розривається (ч. 8 ст. 235 ЦПК України).

Висновки. Таким чином, справи про розірвання шлюбу у порядку окремого провадження характеризуються особливою юридичною природою, яка знаходить прояв у:

1) наявності визначених у законі матеріально-правових підстав, за яких подружжя має право звертатися до суду із заявою про розірвання шлюбу у порядку окремого провадження;

2) особливій процедурі розгляду таких справ, що характеризується: обмеженнями цивільного процесуального статусу осіб, які беруть участь у справі, зумовленими специфікою процесуальної форми окремого провадження у цілому; додатковими правовими гарантіями реалізації процесуальних прав осіб, які беруть участь у справі і є засудженими до позбавлення волі; спеціальними вимогами процесуального закону щодо змісту судового рішення, ухваленого у таких справах.

Виходячи із наведених вище особливостей юридичної природи, *окреме провадження у справах про розірвання шлюбу* можна визначити як самостійний інститут цивільного процесуального права, що регулює порядок здійснення судочинства у зазначеній категорії сімейних справ із певною специфікою процесуальної форми, яка знаходить прояв в особливих вимогах закону щодо процесуального статусу осіб, які беруть участь у справі, а змісту судового рішення.

Усі інші проблеми, пов'язані із порядком здійснення судочинства у справах окремого провадження про розірвання шлюбу, зокрема виокремлення процесуальних особливостей відкриття провадження у справі та провадження у справі до судового розгляду, виходять за межі цієї статті і становлять *перспективні напрямки подальших наукових розвідок*.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Чурпіта Г.В. Суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справі про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі // Право на життя: аспекти реалізації: матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. (17–18 листопада 2011 р.). – Ч. 1. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т., 2011. – С. 82–84.

2. Німак М.О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин : дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Марія Орестівна Німак ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2012. – 221 с.